

Kalocsai Janka

JÓLÉTI SZOLIDARITÁS ÉS ADÓTUDATOSSÁG KÖZÉP-EURÓPA HÁROM ORSZÁGÁBAN

Tanulmányomban három ország (Magyarország, Lengyelország, Ausztria) adózási morálját és attitűdjeit, valamint jóléti szolidaritásával kapcsolatos vélekedéseit hasonlítom össze. Leginkább arra fordítok figyelmet, hogy a vizsgált országokban milyen mértékű az elutasítás az adócsalásra vonatkozóan, illetve melyek azok a dimenziók, melyek leginkább befolyásolják az adókerülők és adófizetők eltérő magatartását, illetve a másokkal való szolidaritását. Prekonceptióm, hogy az adómorálra jelentős hatást gyakorol a történelmi, kulturális háttér – akár az államszocialista, akár a korábbi társadalomfejlődési korszakokra gondolunk. Éppen ezért igyekeztem olyan országokkal összehasonlítani a hazai adatokat, melyek ebből a szempontból relevánsak lehetnek.

Tanulmányomban először áttekintettem a témát érintő szakirodalmat, majd felváltam kutatási koncepciómat és hipotéziseimet. Ezután az „Európai Társadalmak Összehasonlító Vizsgálata” című, 2005-ben felvett kérdőíves adatfelmérés másodelemzését készítettem el.

A JÓLÉTI ÁLLAM

Az adófizetéshez szorosan hozzákapcsolódik a jólét, jóléti állam fogalma. A második világháború után – igaz eltérő mértékben és időben – majdnem minden fejlett országban kiépültek a jóléti programok.

A jólét (welfare) a mennyiségi javak kielégítésére irányul. Emellett azonban egyre inkább előtérbe került a jóllét (well-being) fogalma, mely a nem anyagi dimenziókat hangsúlyozza (Utasi, 2006).

A jóléti állam fogalmával kapcsolatban sokféle definíció létezik. Andorka megközelítésében jóléti államnak „azoknak a jóléti programoknak az együttesét értjük, amelyeken keresztül az állam messzemenően gondoskodik a polgárainak jólétéről” (Andorka, 2003:638).

Briggs definíciója szerint a jóléti állam „olyan állam, melyben a szervezett kormányzati hatalom tudatosan kerül alkalmazásra (a politikán és az adminisztráción keresztül), abból a célból, hogy a piaci erők játékát módosítsák” (Csaba, 1999:8). Ennek kapcsán három követelményt fogalmaz meg. Az első, hogy az egyéneknek illetve családoknak munkájuktól függetlenül biztosítsanak egy minimális jövedel-

met. Második követelmény a gazdasági bizonytalanság „leszűkítése”, mellyel lehetővé teszik az egyéneknek és családoknak a társadalmi kockázatok (pl. munkanélküliség) kezelését. Továbbá mindenkinek a lehető legmagasabb szintű ellátást biztosítják.

Esping-Andersen és Titmuss a jóléti államoknak három típusát különítette el egymástól. Titmuss reziduális modellnek nevezte azt a típust, melynek lényege, hogy lehetőleg mindenki piaci teljesítménye alapján elégítse ki szükségleteit és csupán azokkal foglalkozik a szociálpolitika, akik erre nem képesek. Ebbe a típusba tartozik például az Egyesült Államok. A második a „teljesítménymodell”, ahol az egyének a korábbi teljesítményéhez kötik a támogatást. Ez a berendezkedés jellemző például Németországra. A harmadik típus az úgynevezett intézményes modell, melybe például Svédország is tartozik. Itt a támogatás univerzális jellegű, vagyis alanyi jogon jár mindenkinek.

Esping-Andersen szerint az első modell a liberális, mely rászorultsági elven alapul, a második a konzervatív, mely a veszélyeztető körülmények (pl. betegség) esetén védi a munkavállalók jövedelmi helyzetét. Az intézményes modellnek a szociáldemokrata modell a megfelelője és jellemzője, hogy az állampolgárok jövedelmi helyzetét próbálja meg egymás felé közelíteni. Itt a támogatás – hasonlóan az előbbi felosztáshoz – állampolgári jogon jár. Az állami szerepvállalás ebben az esetben a legnagyobb, a liberális modell esetében pedig a legkisebb (Csaba, 1999; Andorka, 2003).

A jóléti állam létevel kapcsolatosan eltérőek a vélemények. Vannak, akik úgy gondolják, a jóléti támogatások csökkentik az egyének munkateljesítményét és gátolják az egyéni felelősségvállalást, míg a jóléti állam fenntartását támogatók az egyenlőtlenség mérséklése következtében kialakuló konfliktusok számának csökkenését és az ennek következtében kialakuló társadalmi együttműködést emelik ki (Andorka, 2003).

KOLLEKTÍV CSELEKVÉS

A társadalomban alapvetően elterjedt, akár morális, akár racionális értékítéletek kvázi közösségi döntéseken alapulnak és közösségileg elfogadott normák mentén alakulnak ki. Hozzáteve, hogy egy adott közösségben uralkodó erőviszonyok nagyban befolyásolják az egész közösség viselkedési szabályait. De mindenképpen elmondható, hogy egy adott közösségben felmerülő problémák, feladatok hatékony megoldásához kollektív cselekvés szükséges. Ezért az adótudatosság kérdéskörénél nélkülözhetetlen a kollektív cselekvés tárgyalása, hiszen az adózás elkerülése, az adócsalás függ a közösség tagjainak ezzel kapcsolatos álláspontjától, cselekedeteitől, gondoljunk csak a potyautas effektus megítélésére egy társadalomban.

Max Weber (1987) a cselekvés négy típusát különböztette meg egymástól. Az első a *célracionális* cselekvés, mely valamilyen célra irányul, és arra, hogy az elérhető hasznot maximalizálja. Ezzel szemben, ha a cselekvés *értékracionális* ak-

kor az értékeken, normákon alapul, és nem számol a várható következményekkel. *Tradicionális* cselekvésről akkor beszélünk, amikor a cselekvők már rég elfelejtették annak kezdeti értelmét és csak azért ragaszkodnak még mindig a cselekvési mintákhoz, mert megszokták. Az *irracionális* cselekvések pedig azok, melyek tudatosan nem érthetők meg.

Marx elmélete szerint „egyazon osztályba tartozó társadalmi szereplők (...), akik összehangolt cselekvésre törekszenek” (Szántó, 1997). A társadalmi osztályok kollektív cselekvőkké válhatnak, ennek fontos mozzanata az osztálytudat. Az osztálytudat kialakulását sok esetben megelőzi a negatív osztálytudat. Erről akkor beszélünk, amikor például a munkásosztály úgy ébred rá osztályhoz tartozására, hogy azt érzékeli a tőkésosztályhoz tartozók is egy egységként tekintenek rájuk.

Arthur Bentley szerint „nincs olyan csoport, melynek ne lennének saját érdekei”, azonban a csoporton vagy szervezeten belül egyéni érdekek is vannak (Olson, 1997:15). A kollektív cselekvés leírásánál mindenképpen meg kell említeni Mancur Olson nevét, aki a kis- illetve nagycsoportok kollektív fellépésre való esélyeit tárgyalta. Legfontosabb megállapítása, hogy nagyobb csoportokban az emberek inkább önérdemből cselekszenek, mintsem a csoport érdekeit tartanák szem előtt. A csoportérdek megvalósulása érdekében sajátos eszközre van szükség, ezt nevezi „szelektív ösztönzőnek”. Ezek az ösztönzők lehetnek pozitívak és negatívak (például a kiközösítés). Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek a büntetések és jutalmazások nem az egész csoportra hatnak, hanem csak az egyes individuumokra. A szelektív ösztönzők azonban, többnyire csak olyan csoportokban működhetnek hatékonyan, ahol a csoport tagjai ismerik egymást, különben átláthatatlan, ki hogyan cselekszik. A nagyobb csoportokban a szelektív ösztönzők csak akkor hatásosak, ha a csoport kisebb csoportokra oszlik. Egy nagy csoportban a csoportérdekhez való hozzájárulás csekély. A kivívott előnyökből a csoport minden tagja részesedik függetlenül attól, hogy hozzájárult-e a cél eléréséhez vagy sem, ezért a racionális cselekvés az, ha az ember nem vesz részt a hozzájárulásban. Ez a „potyautas effektus” (Olson, 1997; Szentmihályi, 1994).

Rawls (1997) is beszél a potyázás kérdéséről, vagyis arról, hogy valaki úgy is élvezheti a közös cselekvés eredményét, hogy ő maga nem tett semmit. Szerinte ennek elkerülésére az államnak kötelező szabályokat kell létrehoznia. Az embereket az igazságérzet arra készíti, hogy támogassanak „igazságos intézményeket”, de csak akkor, ha ehhez mindenki – vagy legalábbis az emberek nagy része – hozzájárul. Itt lép be a „biztosíték problémája”, vagyis, a felek kölcsönös egyezségének betartásának biztosítéka. Ebben a helyzetben az emberek együttműködési készsége másokétól függ. A büntetések bevezetése azért kell, mert ennek hiányában a közös bizalom lenne veszélyeztetve.

Nézzük meg, hogy milyen feltételek teljesülése segíti elő a kollektív cselekvések kialakulását!

A kollektív cselekvés *kognitív feltétele*, hogy a „közös érdeke realizálására törekvő csoport tagjainak tisztában kell lenniük azoknak az oksági összefüggések-

nek a természetével, melyek helyzetüket meghatározzák”. A *csoportnagyság* szintén befolyásoló tényező. Minél nagyobb egy csoport, annál nehezebb a kollektív cselekvés megvalósulása. Itt jön be a korábban már tárgyalt „potyautas” probléma. A kisméretű csoportok azonban képesek az érdekeiket összeegyeztetni és ennek érdekében képesek a kollektív fellépésre.

A TÁRSADALMI SZOLIDARITÁS FOGALMÁNAK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A szolidaritás fontos szerepet tölt be egy társadalom integrációja és kohéziója szempontjából. Az egyenlőtlenségek csökkentése azért is nagy feladat, mivel ennek hiányában megszűnne a társadalmi egység, az integráció. A modern társadalmakban egyre inkább jellemzővé válik egyfajta jóléti szolidaritás, mely a hátrányosabb helyzetben lévőköt próbálja meg különféle juttatások segítségével felzárkóztatni a társadalom többségéhez.

A társadalmi szolidaritás szociológiai megközelítésének alapjait Durkheim (2001) nevéhez köthjük. Kétféle szolidaritást különböztetett meg egymástól: a mechanikust és organikust. Szegmentális társadalmaknak nevezi azokat a társadalmakat, ahol a munkamegosztás még nem, vagy csak csekély mértékben van jelen. Itt a társadalom tagjai hasonlóak, és egyfajta kollektív tudat jellemzi a mechanikus társadalmi formációt. A szolidaritás itt főleg ennek a tudatnak a következménye, mely korlátozó jogként jelenik meg. E szerint minden egyéni cselekvés rossz, mert a kollektív tudat ellen vétkezik. Az ipari társadalmakra már nem a kisközösségi, családi munkamegosztás a jellemző. Az embereknek ebben az esetben már szüksége van mások munkájának az eredményére is, a munkamegosztás egyre bonyolultabbá válik. Ennek hatására az egyének közötti kölcsönös függőség egyre inkább megnövekszik. Ezt nevezi Durkheim organikus szolidaritásnak. Szerinte az itt megjelenő szolidaritás is erkölcsi alapú, mivel az egyén mindenben a társadalomra támaszkodik, ez az, amiért él. Az egyéni tudat a kollektív tudat függvénye. Azokban a társadalmakban, ahol ez a szolidaritási típus fejlett az egyén „nem önmagáé, hanem a szó szoros értelmében tárgy, amellyel a társadalom rendelkezik” (Durkheim, 2001:140)

Marxnál (1973) a szolidaritás az osztályok közös cselekedeteihez, az osztálytudathoz köthető. Az osztálytudat az, ami megkülönbözteti a különböző osztályokat egymástól, és lehetővé teszi, hogy a különböző osztályok más osztályokkal szemben érvényesítsék akarataikat. Az osztályok közötti konfliktusok megerősítik az osztályon belüli szolidaritást.

Lindenberg szerint minél több segítségre szoruló egyén található valakinek a környezetében, annál erősebb a csoporton belüli szolidaritás (Janky, 2002). A szolidaritási normák két típusát különböztette meg egymástól. Az egyik az erős, a másik a gyenge szolidaritás. Az előbbi a kisközösségekre jellemző, míg az utóbbi

a „csoporthatókat kevésbé értelmező morális kötelekeket” jelenti. Az erős szolidaritás olyan kötelezettségeket ró az egyénre, melyek a közvetlen környezetében érvényesülnek, míg a gyenge szolidaritási forma ennél szélesebb körben alkalmazható és jórészt a későbbiekben bemutatandó méltányossági elveken nyugszik. Az erős szolidaritás esetében a közös fogyasztásnak van kiemelkedő szerepe. Ennek egyik meghatározó forrása az anyagi szűkösség, bizonytalanság. Az erős szolidaritás a „pillanatnyi önérdék visszaszorítására és kölcsönös segítségnyújtásra” (Janky, 2002:70) helyezi a hangsúlyt, ugyanakkor élesen elválasztja egymástól a szűkebb környezetet és idegeneket. A gyenge szolidaritás akkor kap hangsúlyos szerepet, ha az egyén környezetében nincs olyan közösség, akire szükségletei kielégítése során intenzíven támaszkodhat. Mindennek következménye, hogy ebben az esetben – ellentétben az előző formával – nem tesznek lényeges különbséget a csoporton belüli személyek és a kívülállók között (Janky, 2002, 2005).

TÖRTÉNELMI KITEKINTÉS, KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A szocializmusban törvényszerű volt az állammal kapcsolatos bizalmatlanság kialakulása. Nem volt törvény előtti egyenlőség, illetve nem léteztek ennek kikényszerítését szolgáló független szervek. A szabályok kevésbé játszottak szerepet, sokkal nagyobb hatása volt a személyes kapcsolatoknak és a (hatalom ideológiájával ellentétben) társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíciónak. Mindennek természetes következménye lett a szabályoktól való elidegenedés és a szabályok kijátszása.

A rendszerváltás azonban nemhogy megoldotta, sok esetben még súlyosbította is a szocializmus időszakából megmaradt örökséget. A rendszerváltás után nagyméretű munkanélküliség és infláció jelent meg, ezzel párhuzamosan megszűnt az emberek korábbi biztonságérzete. Jelentősen megnövekedtek az egyenlőtlenségek is. Mindez csalódottságot, kiábrándultságot hozott maga után. Az állam tehetetlensége pedig továbbra is alacsonyán tartotta a közbizalom általános szintjét. A bizalom elvesztése arra ösztönözte a kormányokat, hogy – ha már a hosszú távú stabilizálás megvalósíthatatlan – legalább rövid távon produkáljon valamilyen eredményt. Ehhez azonban több bevételre van szükség, melyet az adók növelésével, adókulcsok emelésével lehet megvalósítani. Az adóterhek növelése azonban szükségképpen maga után vonja az adókerülést, mely a szabálykerülő normák kialakulása után elfogadottá válik. Gergely szerint „az adómorál nemcsak nemzeti sajátosság, de az adórendszertől is függ. Az etikátlan és túlságosan magas adók esetén erősödik a törekvés az adó megkerülésére, kijátszására, vagy éppen az adócsalásra” (Gerely, 1998:337).

A kormány az adómorált azzal próbálta meg javítani, hogy megmutatta az állampolgároknak, milyen szolgáltatásokat kapnak pénzükért cserébe. Ez a módszer azonban nem működik egy olyan országban, ahol az emberek a szolgáltatásokkal elégedetlenek, illetve mindenhol korrupciót észlelnek. Ennek következményekép-

pen a kormány egyre nagyobb szigorításokat próbált meg bevezetni, melynek hatására egyre inkább elmélyült az emberekben az állam iránti bizalmatlanság.

A hazai vizsgálatok kimutatták, hogy a magyarok jobban csalódtak a rendszerváltásban, mint a többi társországban élők. Az itt lakók sokkal többet vártak a változásoktól, mint ami ténylegesen bekövetkezett, ennek hatására sokkal nagyobb kudarcot, veszteséget éltek át. A csalódások következményeképpen jelent meg a politikától való elfordulás és a jövőbe vetett bizalom teljes hiánya. Sokan a rendszerváltás utáni legnagyobb problémát abban látják, hogy nem tisztázódott, pontosan mi lesz az állam szerepe a továbbiakban (azaz hol legyen tényleges állami beavatkozás). Célként szerepelt az állami újraelosztás arányának csökkentése, melynek következtében az állam felhagyott paternalista szerepével és egy méltányosabb elosztást kívánt megvalósítani (Ferge, 1996; Györffy, 2008).

Ferge Zsuzsáék készítettek ezzel kapcsolatban egy felmérést. A kutatásban öt posztoszocialista országot (Németország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország) vizsgáltak. A kutatás megállapításai között szerepelt, hogy Magyarország ítélte meg legrosszabbnak a jelenlegi rendszert, a lengyelek harmadikként szerepeltek a vizsgált országok között. A rendszerváltás megítélésénél (mennyre ítélte meg a jelenlegi rendszert pozitívan illetve negatívan) kimutatták, hogy Magyarország esetében a jövedelem és a munkanélküliség játszott elsősorban szerepet. Lengyelországban a politikai beállítódás volt a meghatározó (jobboldaliak értékelése pozitívabb), illetve fontosnak számított a szegénység szubjektív megítélése is.

Ugyanakkor a rendszerváltás részben eltérő gazdasági-társadalmi következményeket okozott Magyarországon és Lengyelországban. A jövedelmi színvonal csökkenése, jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése, munkanélküliség, infláció jellemezte ezt az időszakot. Az 1996-os kutatásból megállapítható, hogy az egy főre jutó átlagos jövedelem Lengyelország esetében volt a legalacsonyabb, továbbá itt figyelhető meg legnagyobb mértékben az egyenlőtlenségek növekedése is. Ez utóbbi tekintetében Lengyelországot Magyarország követi.

Az egyenlőtlenségek növekedése kapcsán meg kell jegyezni, hogy Magyarországon nem a szegények szakadtak le az átlagtól, hanem az átlag esetében tapasztalhatunk egy nagymértékű „lecsúszást” (Kolosi, 1996). A rendszerváltást követő időszakban a legszegényebb rétegek jövedelmi helyzete nem változott számottevően, azonban a közép- és felsőközép osztály nagymértékű lecsúszást élt meg, míg egy szűk társadalmi réteg, a „felső tízezer” kiugróan magas jövedelemre tett szert.

VÁLTOZÓK BEMUTATÁSA, HIPOTÉZISEK

A fentiekben bemutatott tényezők alapján azt feltételezem, hogy a volt szocialista országokban, tehát Magyarországon és Lengyelországban alacsonyabb az állampolgárok adózási hajlandósága és szolidaritása, mint Ausztriában, mivel ebben a

két országban erősebben jelentkeznek olyan attitűdök, mint a veszteség, kiábrándultság érzése. Úgy gondolom – mely feltételezésemet a bemutatott irodalmak is alátámasztják -, hogy az államszocialista múltat megélt országokban az emberek kevésbé bíznak magában az államban, nem látják mire költi az adózásból beszedett pénzüket, éppen ezért kevésbé hatja át őket a tisztességes adómorál. Ebből fakadóan azt feltételezésem, hogy a két posztoszocialista ország közül Magyarországon lesz nagyobb az adókerülők aránya. Több kutatás megállapította, hogy a magyarok pesszimizmusa, elégedetlenség-érzete az egyik legnagyobb. A rendszerváltás előtt ezek az arányok még a többi országhoz hasonlóan alakultak. A Word Values Survey kutatása szerint 1989 előtt a magyarok 71 százaléka az elégedettek közé sorolta magát, a rendszerváltozást követően azonban ez az arány először 56, majd 52 százalékra csökkent (Inglehart-Klingemann, 2000). Véleményem szerint ez az elégedetlenség, a jövőbe vetett bizalom teljes hiánya, a rendszerváltást követő csalódás még mindig megmutatja hatását és hozzájárul a törvénytelen haszonszerzés elfogadásához, ráadásul bocsánatos bűnként tekinthetünk az adócsalásra akkor, ha igazolni tudjuk szükségességét (legalább önmagunk számára). Harmadik hipotézisem szerint az adókerülés megítélésére jelentős hatást gyakorolhatnak olyan dimenziók, melyek a kiábrándultság mértékét mutatják. Feltételezem, hogy minél többen élnek meg egy országban bizalmatlanságot, elégedetlenséget, boldogtalanságot, bizonytalanságot annál inkább elfogadják az adózás megkerülését célzó magatartásmódot. Az adómegkerülési magatartásokat olyan pótcselekvésként is értelmezhetjük, melyek háttérben a deprimáltság, frusztráció stb. állhat. Másképpen megfogalmazva: azért csalunk adót, mert úgy gondoljuk, tisztességes munkával lehetetlen az előrejutás, miközben azt tapasztaljuk, hogy mások gyarapodnak.

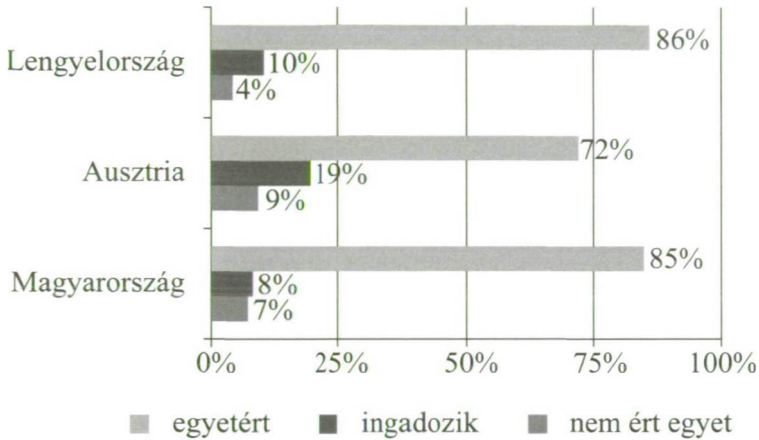
Kutatásom alapját az Európai Társadalmak Összehasonlító Vizsgálata (ESS=European Social Survey) keretében 2005-ben felvett kérdőíves adatfelmérés súlyozott adatai adják. A mintában az osztrákok 681 fővel, a magyarok 851 fővel, míg a lengyelek 3162 fővel voltak képviseltetve.

AZ ADÓCSALÁS MEGÍTÉLÉSÉBEN MEGJELENŐ KÜLÖNBSÉGEK

Első lépésben azt vizsgálom, hogy a megfigyelt országok különböznek-e az adócsalás megítélését illetően (1. ábra). Általánosságban elmondható, hogy az emberek nem helyeslik az adókerülést. A lengyelek és magyarok majdnem kilenctizede értett egyet a törvényszegés elítélésével. Csupán 7, illetve 4 százalék helyeselte (vagy nem ítélte el) az adófizetés kikerülését. Az osztrákok között is jóval többen vannak az elutasítók, itt azonban ezt a kategóriát a megkérdezetteknek már „csak” héttizede képviselte, továbbá az el nem ítélok aránya is nőtt: a válaszadók majdnem tizede ide került. Összességében tehát elmondható, hogy az emberek döntő többsége elítéli az adócsalást, azonban a lengyelek és magyarok között többen és

nagyobb mértékben helytelenítik az állam kijátszását, mint az osztrákok között. Úgy gondolom azonban, ez a kérdés túlságosan normatív és az erre adott válaszok aránya nem tükrözi ténylegesen az adócsalók arányát.

1. ábra: az embereknek nem szabadna adócsalást elkövetniük (érdemben válaszolók, %)

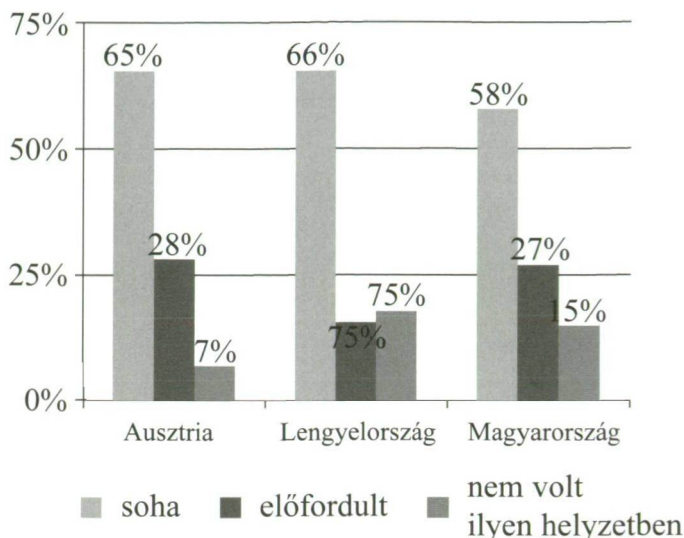

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy a három országban mennyire helyeslik/helytelenítik azt a magatartást, amikor valaki számlakérés nélkül fizet azért, hogy ne kelljen adót fizetnie. A megkérdezettek közül a két köztes lehetőséget (kicsit helytelen, helytelen) választották legtöbbször. A magyarok és lengyelek válasza ismét nagyjából hasonlóan alakultak: a válaszadók harmada jelölte meg a kicsit helytelen kategóriát és valamivel többen – a magyarok 42, a lengyelek 37 százaléka – választotta a „helytelen” válaszlehetőséget. Továbbá elmondható, hogy a lengyelek közül 5 százalékponttal magasabb azok aránya, akik az ÁFA elcsalását egyáltalán nem ítélik el. Az osztrákoknál valamelyest változnak az arányok. Itt már a megkérdezettek kéthazede egyáltalán nem ítélik el ezt a magatartást, míg a válaszadók majdnem fele véli csupán „kicsit” helytelennek. Összességében tehát elmondható, hogy az előzőkhöz hasonlóan az osztrákoknál legalacsonyabb az adócsalást elítélők aránya.

Ha megnézzük, hányszor fordult elő a vizsgált három országban az ÁFA elcsalása látjuk, hogy az arányok hasonlóak (2 ábra). Mindhárom országban magas a törvénytisztelők hányada. Magyarország esetében néhány százalékponttal ugyan alacsonyabb, mint a többi országban. Az adócsalók aránya Ausztriában és Magyarországon a legmagasabb, míg Lengyelországban a legalacsonyabb.

2. ábra: hányszor fordult elő, hogy nem kért számlát, hogy ne kelljen ÁFÁ-t vagy más adót fizetni? (érdemben válaszolók, %)

AZ ADÓZÁSSAL KAPCSOLATOS ATTITŰDÖK ÉS A KORMÁNY MUNKÁJÁVAL VALÓ ELÉGEDETTSÉG VIZSGÁLATA

Úgy gondolom azonban, az adókerülés túlságosan kényes téma ahhoz, hogy ezekkel a kérdésekkel felmérhetnénk az adócsalók hozzávetőleges arányát. Talán az attitűdkérdésekkel pontosabb képet kaphatunk az adózási morált illetően. Azzal az állítással, miszerint „ha az ember pénzt akar keresni, nem járhat mindig a tisztességes úton” a magyar és lengyel megkérdezettek relatív többsége egyetért, különösen Lengyelországban, ahol a válaszadók majdnem fele teljesen vagy csak kisebb mértékben, de egyetért. Magyarországon és Lengyelországban egyaránt 35 százalékos az elutasítók aránya. Ausztriában azonban kevesebben gondolják úgy, hogy a törvénytelen eszközök és az előrejutás együtt jár. Itt a válaszadók csaknem fele (46%) véli úgy, a törvények betartása mellett is érhetünk el nyereséget.

Azzal, hogy „az embernek mindig szigorúan be kell tartania a törvényeket, még akkor is, ha ezzel nagy lehetőségeket halaszt el” az emberek döntő része egyetért. Lengyelországban és Magyarországon a legmagasabb a törvénytisztelők aránya (67%), míg mindkét országban a válaszadók csupán egytizede hagyná figyelmen kívül a törvényeket. Ausztriában is nagyobb az egyetértők aránya, de itt már csak a megkérdezettek fele választotta ezt a kategóriát. A törvények áthágását az érdemben válaszolók már majdnem kéttizede (18%) elfogadhatónak tartja.

Következő attitűdkérdés mellyel foglalkozom, hogy „esetenként elfogadható-e, hogy az ember a törvények figyelmen kívül hagyásával azt tesz, amit akar”. Itt is nagyobb arányban találjuk a törvénytisztelőket. A lengyel megkérdezettek (50%), a magyar megkérdezetteknek valamivel több, mint fele (58%) utasítja el a kijelentést. Azonban a lengyeleknél nagyobb az elfogadók aránya. Magyarországon a megkérdezettek kevesebb, mint kéttizede értett egyet a törvények figyelmen kívül hagyásával, míg a lengyelek majdnem háromtizede (27%). Ausztriában a válaszadók közel fele utasította el a törvényellenességet, és csaknem háromtizede elfogadta.

Összességében elmondható, hogy a lengyelek és magyarok egymáshoz hasonlóan igencsak törvénytisztelőnek mutatkoznak, még abban az esetben is, ha ezzel komoly lehetőségeket halaszthatnak el. Az osztrákok között azonban nagyobb arányban találjuk azokat, akik bizonyos esetekben a törvények áthágásától sem riadnak vissza.

A kormány munkájával való elégedettséget vizsgálva elmondható, hogy mindhárom országban az elégedetlen válaszadók vannak többségben. A lengyelek átlagos elégedettsége a legalacsonyabb (nullától tízig terjedő skálán 2,4 pont), a magyaroké valamivel magasabb (3,2), míg az osztrákok mutatkoznak a legelégedettebbnek (4,3).

Az egyenlőtlenségek érzékelése jelentős eltéréseket mutat kultúránként. Az európai országokban, de leginkább a volt szocialista országokban nagyobb az igény az egyenlőségre, mint a kontinensen kívüli országokban (Sági, 1996). A három ország közül Magyarország bizonyul a leginkább paternalistának. A megkérdezettek több mint fele teljesen egyetért a kijelentéssel, hogy a kormánynak lépéseket kellene tennie a jövedelemkülönbségek csökkentése érdekében. A magyarokat a lengyelek követik, majd végül az osztrák válaszadók, akiknek már csak negyede igényli a nagyobb társadalmi egyenlőséget.

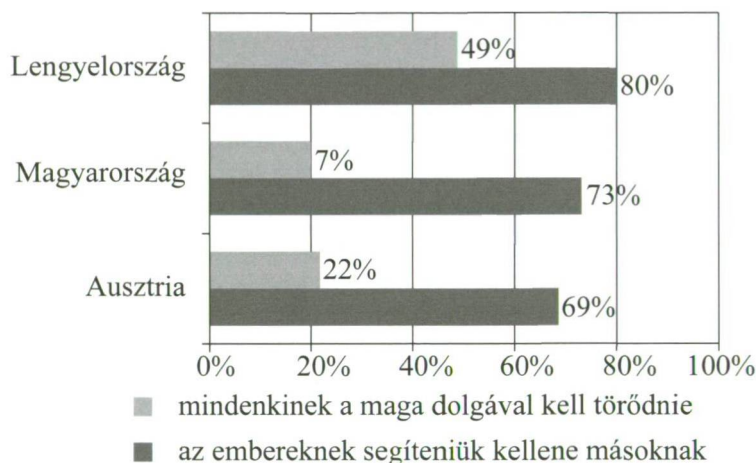
AZ EGYÉNI ÉS TÁRSADALMI SZOLIDARITÁS

A megkérdezettek egy tízfokú skálán értékelték az emberek segítőkészségét. A skála egyik oldala szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, míg másik oldala szerint általában segítőkészek. Minél nagyobb osztályzatot adott valaki, annál inkább úgy érzi, lehet számítani a többi emberre. A legnagyobb átlagos osztályzatot az osztrákok adták, míg a legkisebbet a lengyelek. Az osztrákoknak egy tizenegy fokú skálán az átlagos segítőkészségi szintjük 5,3-as, a magyaroknak 4-es, míg a lengyeleknek 3,2-es. Elmondható tehát, hogy a lengyelek és magyarok szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, az osztrákok – ugyan hajszyval – de inkább gondolják úgy, hogy lehet számítani a többiekre.

Az emberek szolidaritását annak az attitűdnek a mértékével mértem, mely szerint „az embereknek szabadidejük egy részében segíteniük kellene másoknak”. Az ezzel ellentétes állítás szerint „a társadalom jobban boldogulna, ha mindenki csak a maga dolgával törődne”.

A három ország közül Lengyelország mutatkozik a leginkább szolidárisnak, itt gondolják úgy a legnagyobb arányban, hogy az embereknek segíteniük kellene másokon (3. ábra). Mindezt talán a lengyelek – a vizsgált országokhoz képest – mélyebb vallásossága okozza. Lengyelországot nem sokkal lemaradva Magyarország, majd Ausztria követi. A meglepő az, hogy az ellentétes állítást vizsgálva is ugyanezt a sorrendet kapjuk: a lengyelek közül érzik úgy legtöbben, hogy a mások iránti szolidaritás nem szükséges, mindenki törődjön csak a maga dolgával. Itt természetesen jóval magasabb is volt a másik két országhoz képest azoknak az aránya, akik mindkét kérdésre ugyanazt – az egyetértő – választ adták (39 százalék).

3. ábra: mennyire ért egyet azzal, hogy az embereknek szabadidejük egy részében segíteniük kellene másoknak/a társadalom jobban boldogulna, ha mindenki csak a maga dolgával törődne? (érdemben válaszolók, %, teljesen- ,illetve egyetért)

A következőkben kísérletet teszek arra, hogy feltárjam, milyen dimenziók húzódnak meg az olyan beállítódás mögött, amikor valaki elfogadja a törvénytelen eszközök alkalmazását, az adócsaló magatartást, illetve milyen tényezők befolyásolják az emberek szolidaritásra való hajlandóságát.

Annak preferálása mögött, hogy az embereknek szabadidejük egy részében segíteniük kellene másokon, több tényező is húzódik. Lengyelországban és Magyarországon szignifikáns hatást mutatott az életkor: mindkét országban az idősebb korúak (46-59 évesek) értettek a legkevésbé egyet a másokkal való szolidaritással, míg a magyarok esetében a legidősebbek (hatvan éven felüliek) éppen ellenkezőleg, a másoknak való segítséget szorgalmazták. A lengyel mintában a településtípus, a szubjektív jövedelmi helyzet és a családméret mutatott összefüggést. A nagyvárosokban, a szubjektíve nagyon jó és nagyon rossz anyagi helyzetben lévők kevésbé mutatkoznak szolidárisnak, míg a falvakban többen értettek egyet

a másokon való segítség szükségességével. Minél nagyobb méretű családokat vizsgálunk, annál kisebb a segítőkészség aránya. Az adócsalás megítélése mindhárom országban szignifikáns kapcsolatot mutatott a másokon való segítséssel. Az osztrákok, a magyarok és a lengyelek esetében az adócsalás helytelenítése maga után vonja a másoknak való segítség esélyének növekedését is. A törvénytisztelő attitűd (mindig szigorúan be kell tartani a törvényeket, még akkor is, ha ezzel az ember nagy lehetőségeket szalaszt el) szintén mindhárom országban a másoknak való segítség valószínűségét növelte. A vallásosság fokozatai az osztrákoknál és magyaroknál jár együtt a szolidaritással kapcsolatos gondolkodással: elmondható, hogy a vallásosság növeli a segítőkészséget. A lengyeleknél minél inkább bízik valaki az emberekben, minél segítőkészebbnek gondolja őket, annál inkább szolidárisabb is velük szemben. A szubjektív elégedettség és boldogság is pozitív korrelációt mutat a társadalmi szolidaritással.

Az azzal való egyetértés mögött, hogy a társadalom jobban boldogulna, ha mindenki csak a maga dolgával törődne, szintén több tényező húzódik meg. Lengyelország esetében a férfiak körében találunk több egyetértőt, míg településtípus szerint inkább ellentmondásos a helyzet. A nagyvárosokban és a falvakban is több a helyeslők aránya, míg a köztes kategóriákban inkább a másokkal való szolidaritást szorgalmazóké a nagyobb. Életkor tekintetében a lengyeleknél és az osztrákoknál minél idősebb a megkérdezett, annál nagyobb az esélye, hogy egyetért az önálló boldogulást hangsúlyozó attitűddel. Az aktivitás is szignifikáns hatással bír. Az osztrákoknál és a lengyeleknél egyaránt a nyugdíjasok vannak felülreprezentálva a mindenki a maga dolgával való törődés preferálásában, míg a lengyel tanulóknál nagyobb esélyt találunk ennek elutasítására. A jövedelmi helyzet tekintetében szintén ellentmondásba ütközünk. Azok, akik úgy érzik, anyagi helyzet tekintetében jobban tudnak boldogulni, illetve akik úgy tapasztalják az anyagi javak csak szűkösen állnak rendelkezésükre, nagyobb eséllyel fogadják el az önálló boldogulás hangoztatását. Az osztrákoknál a családméret csökkenti, míg az emberekbe vetett bizalom növeli a másokkal való szolidaritás valószínűségét. Esetükben szignifikáns kapcsolatban áll a másokkal való szolidaritás elvetése és az előrejutáshoz szükséges törvények kijátszásának elfogadása. Furcsa módon a lengyeleknél minél inkább egyetért a megkérdezett azzal, hogy nem kéne adót csalni, illetve a lehetőségek elszalasztása esetén is be kell tartani a törvényeket, annál inkább egyetért azzal is, hogy az embereknek csak magukkal kéne törődniük. Lengyelországban a szubjektív elégedetlenség, boldogtalanság és a szegénység érzete, illetve a többi emberben való bizalom hiánya növeli azt az attitűdöt, miszerint jobb, ha az ember csak a maga dolgával törődik.

A másokkal való szolidaritás helytelenítése mögött véleményem szerint két dimenzió húzódik meg: felfedezhető egyrészt egy kiábrándultságot, pesszimizmust mutató attitűd, illetve egy meritokratikus, teljesítményelvű beállítódással való azonosulás. Mint láttuk, a legszegényebbek, a boldogtalanabbak, az elégedetlenebbek, a bizalmatlanabbak illetve a leggazdagabbak mondják legnagyobb arányban, hogy mindenki próbáljon meg saját maga boldogulni.

A szűkebb környezet, a család ellentmondásos hatása is megmutatkozik. Ahogy Jánky Béla (2002) is rámutatott, a szűkebb környezet, a család két, ellentétes hatást fejt ki a szolidaritásra: egyrészt szolidárisabbá teszi az embereket, másrészt minél több főből áll egy háztartás, annál kevésbé érzi szükségességét a megkérdézett az idegenekkel, a másokkal való szolidaritásnak.

AZ ADÓTUDATOSSÁG HÁTTERÉBEN ÁLLÓ TÉNYEZŐK

Az adótudatosság háttérében álló tényezők vizsgálatánál két változóval foglalkoztam. Az első esetében azt néztem meg, milyen dimenziók húzódnak meg az adócsaló magatartás mögött. Adócsalónak tekintettem azokat, akikkel előfordult már olyan eset, hogy nem kért számlát azért, hogy ne kelljen adót fizetnie.¹ Ide tartozott a megkérdézettek 23 százaléka. A másik változó azt firtatta, mennyire értenek egyet a válaszadók azzal, miszerint az embereknek nem szabadna adócsalást elkövetniük. Itt csak azokra fókuszáltam, akik nem vagy egyáltalán nem értenek egyet ezzel a kérdéssel. Ez az érdemben válaszolók csupán 5 százalékát alkotta.²

Elmondható, hogy az adócsalók Magyarországon és Lengyelországban inkább a férfiak és a nagyobb városok lakói közül kerülnek ki. Iskolai végzettség tekintetében mindhárom országban jellemző az a trend, hogy minél iskolázottabb, tanultabb valaki, annál inkább esélyes az adókerülő magatartásra. A gazdasági aktivitás is fontos tényezőnek bizonyul mindhárom országban; azzal a különbséggel, hogy Lengyelországban nemcsak az aktívakra, hanem az inaktívakra is jellemző a törvényszegő magatartás. Továbbá a lengyeleknél a szubjektív jövedelem hatása is megmutatkozik: minél inkább a jobb módúak közé sorolja magát valaki és minél nagyobb részt keresi meg a háztartás jövedelmének, annál nagyobb az esélye annak is, hogy volt már tapasztalata a törvényszegésben. Kivételt képeznek ez alól az egykeresős lengyel háztartások, ahol inkább az óvatosság hatása mutatkozik meg. A jövedelem mindhárom országban szignifikáns hatást fejt ki az adótudatosságra: minél magasabb jövedelemmel rendelkezik valaki, annál nagyobb az esélye az adókerülő magatartásnak, kivéve a legmagasabb jövedelműek csoportját. Nem meglepő, hogy mindenhol kapcsolatot mutat az adócsalás megítélése az adócsalással: minél inkább bizonytalan valaki az adókerülő magatartást illetően, annál nagyobb az esélye annak, hogy volt ilyen tapasztalata az utóbbi években. Az osztrákok esetében azt is érdemes megjegyezni, hogy a törvényszegők inkább az adócsalás helytelenítésével értettek egyet, míg a lengyel adókerülők inkább az adócsalás szükségességét hangoztatták. Az a kijelentés, miszerint bizonyos esetekben elfogadható a törvények áthágása, mindhárom országban szignifikáns kapcsolatot mutatott az adókerülő magatartással. Az osztrákok között az ezzel a kijelentéssel egyetértők között, míg a magyaroknál és a

---

¹ Úgy gondolom kissé eltúlzott ez az elnevezés egy számla nélküli adócsalás elkövetéséhez, csak a megkülönböztetés végett használok ezt a kifejezést

² Itt az alacsony elemszám miatt az adatokat érdemes fenntartással kezelni.

lengyeleknél az attitűdben bizonytalanok között voltak nagyobb arányban az adócsalók. Elmondható, hogy az osztrák és lengyel adókerülők emberekbe vetett bizalma magasabb, mint a törvénytisztelőké. Ugyanakkor a lengyel adócsalók hajlamosak az embereket kevésbé tisztességesnek gondolni. Magyarországon és Lengyelországban minél vallásosabb valaki, annál kevésbé jellemző rá a törvénykerülés, míg a lengyeleknél az adócsalás kapcsolatban áll az önző, elzárkózó attitűddel is. Azaz az adócsalók kevésbé gondolják úgy, hogy a társadalom jobban boldogulna, ha mindenki csak a saját maga dolgával törődne.

A következőkben az adócsalás megítélésével foglalkozom, vagyis azt nézem meg milyen szocio-demográfiai tényezők húzódnak meg az olyan beállítódás mögött, amikor valaki egyetért azzal, hogy nem szabadna adócsalást elkövetni. Az osztrák és a lengyel férfiak a nőkhöz képest bizonytalanabbak a kérdést illetően, illetve kevésbé is értenek egyet a törvénszegéssel. Lengyelországban az adócsaló magatartást inkább az idősebbek helytelenítik, míg a középkorúak között több az egyetértő. A lengyelek esetében szignifikáns kapcsolatot mutatott az adótudatossággal a településtípus, az iskolai végzettség, aktivitás és a szubjektív jövedelmi helyzet. A vidéki városokban több e kérdés tekintetében a bizonytalanok aránya, míg a falvakban több az egyetértő. Elmondható az is, hogy a törvénszegést elítélők között felülreprezentáltak az iskolázottabbak, az aktívak, a szubjektíve jobb anyagi helyzeten lévők. Az az állítás, miszerint ha az ember pénzt akar keresni, nem járhat mindig a tisztességes úton, mindhárom országban szignifikáns kapcsolatot mutat az adókerülés megítélésével. A tisztességes út hangoztatása és az, hogy néha át lehet hágni a törvényeket, szintén mindhárom országban szignifikánsnak mutatkozik. Akik az első kérdést elutasítják, vagy határozatlan álláspontra helyezkednek, az adócsalás állásfoglalását tekintve is hasonlóan cselekszenek. Ugyanakkor azok, akik elutasítják az adókerülést, nagyobb arányban fogadják el a tisztességes út állandó betartását is. A törvények szituatív betartása, illetve az adókerüléssel szembeni megengedő attitűd együtt jár. A törvények áthágását kevésbé elutasítók között Lengyelországban nagyobb arányban vannak a boldogtalanok, az elégedetlenebbek, az önzőbbek (mindenki csak a maga dolgával törődjön) és a többi embert tisztességtelenebbnek gondolók.

Összességében elmondható, hogy a törvénszegők között nagyobb hányadban találjuk a boldogabb, az elégedettebb, a jobb jövedelmű és magasabb iskolázottságú lakosságot. Ennek magyarázata lehet az, hogy a magasabb jövedelműek jobb pozíciókban való részvétele lehetőséget ad számukra arra, hogy a különböző adókerülési technikákkal éljenek. Ugyanakkor elképzelhető az is, inkább csupán annyi húzódhat meg a háttérben, hogy ezek az emberek inkább felismerik azt, hogy nem származhat problémájuk abból, ha egy anonim felmérésben bevallják, előfordult már velük olyan eset, amikor a törvényeket áthágták. Az adókerülést nem elítélők és az adócsalók köre viszonylag homogén kört alkot, az adócsaló magatartás megítélésénél azonban már belép egy kiábrándultságot mutató attitűd is, amikor valaki azért fogadja el a törvények áthágását, mert úgy gondolja, másként nem lehetséges az előrejutás.

AZ ADÓTUDATOSSÁG ÉS A MÁSOKKAL VALÓ SZOLIDARITÁS RELEVÁNS TÉNYEZŐI

Logisztikus regresszió-analízis segítségével próbáltam meg kiszűrni az adótudatosság és a másokkal való szolidaritás tényleges tényezőit. Az adócsalásra vonatkozó attitűdök vizsgálatára a továbbiakban az alacsony elemszám miatt nem volt lehetőségem. A másokkal való szolidaritás („az embereknek szabadidejük egy részében segíteniük kellene másoknak”), a közügyektől, más emberektől elforduló attitűddel („a társadalom jobban boldogulna, ha mindenki csak a maga dolgával törődne”) való egyetértés vagy egyet nem értés mögött meglévő háttérösszefüggéseket azonban nem sikerült feltárnom, mert a modellek magyarázóereje igencsak alacsonynak mutatkozott (egyik ország esetében sem haladta meg az R^2_L értéke a hét százalékot). Az adókerülő tapasztalat mögött meghúzódó tényezők együttes magyarázóereje szintén alacsonynak mondható, de Lengyelország és Magyarország esetében néhány releváns következtetés – némi fenntartással, de – levonható. Ausztriában, ha valaki kevésbé ért egyet azzal, hogy az embernek mindig szigorúan be kell tartania a törvényeket, még abban az esetben is, ha ezzel nagy lehetőségeket halaszt is el, annál nagyobb az esélye arra, hogy adócsaló múlttal lehessen jellemezni. A magyarázóerő azonban igencsak alacsony, mindössze 3%.

Lengyelországban a férfiak nagyjából kétszer nagyobb eséllyel tartoznak az adócsalók közé. A tanulóknak, a nyugdíjasoknak és a háztartásbelieknek az aktívakhoz és a munkanélküliekhez képest hasonló mértékben kisebb az esélyük az törvényszegő tapasztalatra. Azok, akikkel előfordult már, hogy nem fizettek be minden adót következetesen, valamiféle morális felmentést is keresnek: inkább egyetértenek – vagy elkerülik a pontos válaszadást – azzal a kijelentéssel kapcsolatban, hogy ha pénzt akar keresni, nem járhat mindig a tisztességes úton. Emellett engedékenyebbek is a törvényszegéssel, törvényszegőkkel kapcsolatban: kevésbé osztják azt a nézetet, miszerint az embereknek nem kéne adót csalniuk, illetve inkább egyetértenek azzal, hogy esetenként elfogadható, a törvények figyelmen kívül hagyásával az ember azt tesz, amit akar. A vallási előírások, erkölcsi útmutatások betartásának is visszatartó ereje lehet az adókat illető törvényszegések eseteiben, ugyanis a vallásos megkérdezettek kisebb eséllyel bírnak adócsaló tapasztalattal. Ugyanakkor az adókerülők jobban bíznak az ismeretlenekben. A modell magyarázóereje 15%-os.

A magyaroknál is több tényező mutatott szignifikáns kapcsolatot az adócsaló magatartással. A szocio-demográfiai tényezők közül a nem, a gazdasági aktivitás és iskolázottság gyakorolt hatást. A férfiakhoz képest a nőknek majdnem fele akkora az esélye a törvényszegésre. A dolgozókhoz képest a tanulóknak és a nyugdíjasoknak kisebb a valószínűsége arra, hogy csaltak volna adót, ám a munkanélküliek és a háztartásbeliek között a dolgozókhoz viszonyítva ugyanolyan eséllyel találunk olyat, akivel előfordult adókerülő magatartás az előző öt év során. Az iskolázottság növekedésével az adókerülésre való esély is növekszik. Az attitűdök szintjén ugyanakkor furcsa kettőséget tapasztalhatunk. Egyfelől szigorú morális tartás jel-

lemzi a magyarokat, ugyanis csak azok esetében nő meg az adócsalási tapasztalat esélye, akik *teljesen* egyetértenek azzal, hogy ha pénzt akarnak keresni, nem járhatnak mindig a tisztességes úton. Másfelől mintha nem mernék vállalni véleményüket, vagy fontos erkölcsi kérdésekben valóban bizonytalanok az „adócsalók”. Ezt tükrözi, hogy a törvénytisztélet kérdéseit boncolgató kérdések esetében a köztes, nem egyértelmű válaszkategóriákban – függetlenül attól, hogy alapjában véve elfogadó vagy elutasító attitűddel állunk szemben – nagyobb valószínűséggel találunk adóelkerülőket. Ugyanakkor fontosnak tartom megjegyezni, a két állítás (esetenként elfogadható a törvények áthágása, illetve mindig szigorúan be kell tartani a törvényeket) az előzótól ellentétben a hivatalos, „állami” törvényekre vonatkozik, és nem enged teret valamiféle belső, erkölcsi előírásra („tisztességes út”). Az adócsalók között azonban nagyobb arányban találjuk a többi embert segítőkésznek gondolót. Az együttes magyarázóerő ebben a modellben 16 százalék.

AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE

Összességében elmondható, az emberek túlnyomó többsége elítéli az adócsalást. A lengyelek és a magyarok ugyanolyan arányban értettek egyet az adókerülés helytelenítésével, míg az osztrákok ennél – bár szintén az elítélők voltak többségben – valamivel kisebb arányban.

Kezdetben azt feltételeztem, hogy a volt szocialista országokban alacsonyabb lesz az állampolgárok adózási hajlandósága, illetve szolidaritási „mértéke”. Ez a feltételezésem csak részben igazolódott be: az osztrákok és a magyarok körében találtuk a legtöbb adócsalót. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy Lengyelországban mutattuk ki a legkevesebb adókerülőt.

Az attitűdkérdések tekintetében a magyarok és a lengyelek mutatkoznak a leginkább törvénytisztelőnek, míg az osztrákok között nagyobb arányban találjuk azokat, akik bizonyos esetekben a törvények áthágásától sem riadnának vissza. Azonban itt egyfajta ellentmondásba is ütközünk, mivel a lengyelek és magyarok között nagyobb hányadban képviseltetik magukat azok is, akik úgy gondolják, tisztességes úton lehetetlen az előrejutás, míg az osztrákok nagy része ezt az állítást elutasítja. Úgy gondolom, joggal vetődhet fel a kétely, miszerint Magyarország és Lengyelország lakosai esetében egyfajta „álszentségről” lehet szó. Ha Ausztriában, ahol az emberek több lehetőségét érzik a törvényes úton való boldogulásnak, és mégis vannak adócsalók, akkor azt valószínűsítem, a magyarok és lengyelek esetében még magasabbak lehetnek a valós arányok.

A másokkal való szolidaritás tekintetében is ellentmondásba ütköztünk. A három ország közül Lengyelország mutatkozott a leginkább szolidárisnak, ugyanakkor itt találtuk a legtöbb elutasítót is, vagyis azokat, akik egyetértettek azzal is, miszerint mindenkinek csak a maga dolgával kell törődnie. A magyarok közül az osztrákokhoz képest valamivel többen értettek egyet a másokon való segítséssel. A

szolidaritás elítélése mögött két dimenziót véltünk felfedezni. Az egyik egy pesszimizmust, kiábrándultságot mutató attitűd volt, míg a másik oldalon megjelent egy meritokratikus beállítódással való azonosulás.

Harmadik hipotézisemet – mely szerint az adókerülés megítélésére jelentős hatást gyakorolhatnak olyan dimenziók, melyek a kiábrándultság mértékét mutatják – csak részben sikerült bizonyítanom. Az adócsalók között nagyobb arányban találjuk a szubjektíve elégedettebbeknek, boldogabbnak vallók arányát. Megállapítottuk, hogy az adókerülést nem elítélők és az adócsalók viszonylag homogén kört alkotnak, azonban az adózást kikerülő magatartás megítélésénél már belépett egy kiábrándultságot, pesszimizmust mutató attitűd is, vagyis, hogy azért fogadják el a törvények áthágását, mert úgy gondolják, másként nem lehetséges az előrejutás.

Lengyelországban az adókerülő magatartásra az erkölcsi, morális ítéleteknek volt inkább hatása. Magyarországon pedig az értékekkel kapcsolatos zavarodottság volt kitapintható, illetve az, hogy az állam megkárosítása nem kapcsolódott a közösség megkárosításának gondolatával – és emiatt nem kapcsolódott hozzá egyértelmű morális ítélet sem.

Az eredmények interpretálásánál azonban néhány korlátot mindenképpen érdemes figyelembe venni. Ebben a vizsgálatban az adócsalásnak csak az egyik legenyhébb formája (számla nélküli vásárlás) szerepelt, ami amellet, hogy a legenyhébb, nem is érint mindenkit egyformán. Az adókerülésnek ennél több és súlyosabb formái is léteznek. Másrészt nem találtam olyan mutatót, mely ténylegesen a jóléti szolidaritás mértékét mérte volna. Úgy gondolom, a másokon való segítség, illetve az embereknek önmagukkal való törődésének elutasítása vagy helyeslése inkább egyfajta gondolkodásbeli irányultságot mutat meg, minthogy ténylegesen az emberek egymás iránti szolidaritását mérné.

IRODALOM

- Andorka Rudolf (2003): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris, 2003.
- Csaba Iván – Tóth István György (1999.): *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1999.
- Durkheim, E. (2001): *A társadalmi munkamegosztásról*, Budapest: Osiris, 2001.
- Ferge Zsuzsa (1996a): *A rendszerváltás megítélése*, Szociológiai Szemle, 1996/1. szám, 51-74.
- Gergely István (1998): *Tízéves az adóreform*, Közgazdasági Szemle, XLV. évf., 1998. április, 333-351.
- Györffy Dóra (2008): *A bizalmatlanság terhe a felzárkóztatásban*. Rubicon, 2008/2-3. 102-105.
- Inglehart, R.-Klingemann (2000): *Genes, Culture, Democracy, and Happiness*. In: Diener-Suh: Subjective well-being across cultures. Cambridge MA, Mit Press 172-173
- Janky Béla (2002): *Szolidaritás és jóléti preferenciák*. Akadémiai Kiadó, Philosophiae Doctores, Budapest, 2005
- Janky Béla (2005): *A jóléti preferenciák struktúrája és a szolidaritási normák*. Társadalomkutatás, (23) 2005, 281-304
- Kolosi Tamás–Sági Matild (1996): *Rendszerváltás és társadalomszerkezet*. In: Társadalmi riport 1996, Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Századvég, 149–197.
- Rawls, J. (1997): *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris kiadó, 1997.
- Sági Matild (1996): *Egyenlőtlenség és egyenlőtlenségtudat*. In: Társadalmi riport 1996, Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Századvég. Pp. 528–560.
- Szántó Zoltán (1997): *Osztály, osztálytudat, kollektív cselekvés*. Elérhetőség: <http://www.mtapti.hu/mszt/19971/szanto.htm>
- Szentmihályi Gergely (1994): *Olson. A logika*. Elérhetőség: <http://szoc.tarstud.hu/04/szocatori2/olson.doc>
- Olson, M. (1997): *A kollektív cselekvés logikája*. Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
- Utasi Ágnes (2006) (Szerk.): *A szubjektív életminőség forrásai: Biztonság és kapcsolatok*. Budapest, MTA, 2006
- Weber, M. (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. 1 kötet, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó